

*Мельник Н. І.,
доктор педагогічних наук,
доцент кафедри іноземної філології
факультету лінгвістики та соціальних комунікацій
Національного авіаційного університету*

ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКИ БАГАТОЗНАЧНОГО СЛОВА ЯК СИСТЕМНО-СТРУКТУРНОГО УТВОРЕННЯ

Анотація. У статті представлено опис особливостей семантики багатозначних слів англійської мови як системно-структурного утворення. Автором здійснено аналіз сутності змісту поняття «багатозначність» у зарубіжному та вітчизняному наукових вимірах. Встановлено, що під «багатозначністю» розуміється внутрішня будова слова, коли одна матеріальна оболонка здатна об'єднати кілька понять, які реалізуються у формі ієрархічно організованих значень, що володіють семантичною ознакою. Багатозначність у сфері лексики та граматики є якістю мови, зумовлюється самою сутністю мовної системи, є результатом класифікуючої та узагальнюючої діяльності людського мислення. Автором здійснено аналіз окремих лексичних одиниць англійської мови у контексті досліджуваного явища. Виявлено відмінності лексичної номінації: наявність між варіантами термінологічних паралелей: лексико-семантичних аналогів та лексико-семантичних дивергентів. У статті дотично описано особливості лексико-семантичних процесів формування багатозначності. На основі аналітико-пошукового дослідження семантичного перекладу англійських слів на українську мову в різних контекстах та аналізу їх структури автором визначено особливості семантики багатозначності англійської лексики:

одна словоформа асоціюється з двома або кількома спорідненими сенсами, що, на нашу думку, виступає однією з провідних особливостей досліджуваного феномена; інформативність змісту та значення слова передається на основі реалізації семантичних визнань, які ідентифікуються, дефініційна та класифікаційна – на основі визначень, які відрізняються, то в текстах актуалізуються значення, що релевантні стосовно конкретної комунікативної ситуації; смислова система англійської багатозначного терміна чи поняття формує сукупність ідентифікованих, диференційованих та комунікативних загальнознайомих та загальноприйнятих (зрозумілих для всіх) понять та слововосполучень; особливість багатозначного терміна полягає в тому, що в процесі формування багатозначності, розвитку та функціонування певного поняття одна і та ж форма може мати функцію та характеристики різних об'єктів.

Ключові слова: багатозначність (полісемія), структурно-семантичні характеристики, дивергентність, зміст, сенс (значення).

Процеси міжнародної кооперації та співробітництва в різних сферах і галузях життя впливають на розвиток сучасної міжнародної наукової думки, процеси міжкультурної комунікації та сприяють інтерелекційній лексичних одиниць однієї мови в іншу. Зазначені процеси апріорі актуалізують вітчизняні наукові дослідження та розвідки і в лінгвістичній сфері, а саме системний підхід до вивчення лексичного складу англійської

мови, оскільки вона, як мова міжнародної комунікації, виступає основним джерелом розширення української лексики та вокабуляру носіїв мови. Зазначимо, що системний підхід до вивчення мови є необхідною передумовою вирішення актуальної проблеми сучасної лінгвістики – пізнання мови як системи, що має певну структуру. Системний підхід у вивченні лексичної семантики базується на визнанні того, що кожне поняття перебуває в певному відношенні/зв'язку з усіма іншими. Лексичне значення як один із компонентів мовного знака набуває статусу категоріальної комунікативної одиниці за умови входження до системи мови й утворення багатоманітних зв'язків з іншими елементами системи [7]. Дослідник Ф. де Соссюр стверджує, що не можна розглядати слово як одиницю, в якій відповідне звучання поєднується з відповідним значенням, «трактувати слово в такий спосіб означає ізолювати його від системи, частиною якої воно є» [6, с. 157]. Вагомим значенням у цьому контексті набуває структурна будова та особливості семантики слова та особливості його багатозначності у різних контекстах.

Досліджуючи проблему розробки в мовознавстві прийомів опису подібних об'єктів, Ю. Караулов вказував на неможливість однозначного впорядкування внутрішньої структури лексичного значення слова у зв'язку з його багатозначністю та чисельністю структур смислового поля поняття [4, с. 275]. Природа багатозначності слова та приналежність до лексико-семантичного поля зумовлена як мовними, так і позамовними чинниками. Про існування лінгвальних особливостей одиниць свідчить хоча б той факт, що значення слів у різних мовах рідко абсолютно ідентичні й ті ж відрізки дійсності неоднаково членовані лексикою різних мов [9, с. 8]. Аналіз лінгвістичних доробків, присвячених розробці теоретичних питань лексичної семантики та багатозначності слів, свідчить про постійний науковий інтерес дослідників до принципів об'єднання лексем у різні лексико-семантичні структури та особливості структури багатозначних слів [12, с. 26].

Предметом наукового дискурсу виступають різні аспекти багатозначності: лексико-семантичне поле [1], структурна організація семантичних одиниць [5], полісемія [7]. Наш науковий інтерес зосереджено на описі особливостей багатозначних слів англійської мови як системно-структурного утворення, що становить *мету* представленого у *статті* лінгвістичного аналізу, реалізацію якої вбачаємо у поетапному розв'язанні таких завдань: на основі теоретичного аналізу з'ясувати сутність поняття «багатозначність»; виявити відмінності лексичної номінації, а саме наявність між варіантами термінологічних паралелей: лексико-семантичних аналогів та лексико-семантичних дивергентів; описати особливості лексико-семантичних

процесів; ґрунтуючись на аналітико-пошуковому дослідженні семантичного перекладу англійських слів на українську мову в різних контекстах та аналізі їх структури, визначити особливості та природу їхньої багатозначності.

Об'єктом вивчення у цьому дослідженні є англомовні лексичні одиниці, предметом виступають особливості, а також відмінності в структурі і семантиці загальноживаної лексики сучасної англійської мови.

Однією з ознак сучасної англійської мови є багатоплановість її одиниць, яка знаходить своє відображення в багатозначності (полісемантичності) значної частини елементів лексичної системи мови. Багатозначність слів більшістю дослідників сприймається як цілком об'єктивний процес розвитку мови, але, незважаючи на це, факт наявності багатьох значень одного і того ж слова продовжує викликати великий інтерес і дискусії серед науковців. Загальновідома думка про те, що в ідеальній мові кожне слово мусило б мати своє єдине значення, але ця теза – це всього лише теоретичне припущення. Найбільш природною була б ситуація, за якої би «кожній» одиниці мовного сенсу відповідали б окрема і строго закріплена одиниця зовнішньої оболонки. Однак такого положення, яке (абстрактно розмірковуючи) і могло здаватися бажаним і зручним, насправді немає. Природних моносемантичних мов немає, позаяк функціонування мови практично було б неможливо в разі, якби мовний апарат міг би однозначно співвідносити кожен даний ряд з відповідним конкретним предметом. Таке явище могло б створити ситуацію, за якої людина діяла б лише в сфері абстракції і не могла орієнтуватися в світі конкретних речей, що перетворило б мову на автоматичний пристрій, позбавлений будь-якої виразності [2].

Багатозначність, або полісемія (/pəˈlɪsɪmi/ або /ˈpɒlɪsɪ.mi/; [15] з грецької: πολύ-, πολύ-, «багато» та σῆμα, sēma, «знак»), – здатність мовної одиниці (слова, фрази чи символу) мати кілька значень (тобто декілька семем – сенсів, змістів), як правило, пов'язаних суміжністю значення в семантичному полі [11]. Визначення Чарльза Філмора та Беріл Аткинса передбачає три елементи: 1) різні почуття багатозначного слова мають центральне походження; 2) зв'язки між цими почуттями утворюють мережу; і 3) розуміння «внутрішнього», що сприяє розумінню «зовнішнього» [11]. За визначенням українського дослідника С. Карамана: «слово, що має кілька значень, називається багатозначним; здатність слова мати кілька значень називається багатозначністю, або полісемією» [3].

Багатозначність як у сфері лексики, так і в сфері граматики є якістю мови, зумовлюється самою сутністю її матеріального пристрою, а також біологічними передумовами мислення людини, результатом класифікуючої і узагальнюючої діяльності людського мислення. З екстралінгвальної точки зору полісемія слів передбачає насамперед низку предметів – денотантів, а в лінгвістичному аспекті багатозначне слово відображає реальність через об'єктивний момент схожості – загальний семантичний елемент або внутрішній зв'язок, що спирається на загальні семантичні асоціації. Таким чином, багатозначність (полісемія) – це така внутрішня будова слова, коли одна матеріальна оболонка здатна об'єднати кілька понять, які реалізуються у формі ієрархічно організованих значень, що володіють семантичною ознакою [2]. Багатозначність виникає внаслідок того, що мова виступає обмеженою системою порівняно з нескінченним різноманіттям реальної дійсності. Кількість

відображених у нашій свідомості моментів дійсності і кількість понять виявляється більшою, ніж кількість окремих самостійних мовних одиниць для відображення їх засобами мови. Отже, полісемія жодним чином не порушує закону єдності слова і поняття, а свідчить лише про розбіжності внутрішньої структури словникового складу мови з системою понять, яка знаходить у ньому своє вираження. Водночас багатозначність – це яскраве підтвердження того, що основу значення слова становить понятійний зміст, що є його джерелом і базою.

Звертаючись до аналізу системно-структурного аспекту багатозначних слів, важливо зазначити, що системна організація, структурно-семантичні характеристики та динаміка номінативних процесів визначаються як мовними, так і немовними чинниками [8]. До останніх А. Шаблій відносить культурні взаємовпливи народів, наявність усних і письмових контактів між носіями різних мов, зростання актуальності вивчення іноземних мов, авторитетність мови-донора, історично зумовленого захоплення певних соціальних шарів культурою інших країн, стан мовної культури народу, до лексики якого входить нове слово [8]. За твердженням дослідниці, екстралінгвістичні чинники призвели до появи запозичень та інтернаціоналізмів, які становлять більшість нової термінології. Серед причин залучення в лексику української мови англомовних термінів виділяється відсутність у рідній мові еквівалентного слова для позначення нового предмета, поняття або особи, тенденція до економії мовних засобів. Зовнішні запозичення термінів, тобто залучення до української термінології іноземних лексем зі збереженням або специфікацією їхнього основного дефініційного параметру, з урахуванням фонетико-морфологічної адаптації [8].

Одним із прикладів, які можуть продемонструвати особливості багатозначності слова, може бути англійське слово “mouth”:

1. John has his mouth full of food / У Джона повний рот їжі.
2. Mary kissed him on a mouth / Мері поцілувала його в губи.
3. My mouth is sore / У мене болить рот (у значенні втомились повторювати щось).
4. Watch your mouth / Дивись за собою (у значенні слідкуй за тим, що говориш).
5. I have three mouths to feed / Мені треба прокормити трьох (у значенні забезпечити).
6. You can see the mouth of the river / Ви можете побачити гирло річки.

Зв'язки між органами почуттів у наведеному прикладі часто метонімічні (частково в цілому), як у (4) до (5), або метафоричні, як у (6). Полісемія контрастує з моносемією, з одного боку, і з омонімією – з іншого. Тоді як одномовна словоформа має лише одне значення, омонімічна словоформа асоціюється з двома або декількома неспорідненими значеннями (наприклад, coach: «автобус», «спортивний інструктор»), звичайно розглядається як така, що включає різні лексеми, а саме: coach 1); coach 2). Отже, як свідчить наведений приклад, багатозначність слова характеризується як явище, згідно з яким одна словоформа асоціюється з двома або кількома спорідненими сенсами, що, на нашу думку, виступає однією з провідних особливостей досліджуваного феномена. Як системно-структурне утворення англійське слово “mouth” не складне, але у контексті та під час перекладу на українську мову змінює своє значення кардинально.

Вдалим прикладом для аналізу особливостей багатозначності англійських слів є термін “adaptation” (адаптація). У загальному значенні – це процес зміни відповідно до різних умов; у контексті фізіологічної здібності – процес, в якому жива істота з часом дещо змінюється, щоб мати можливість продовжувати існувати у певному середовищі [10]. Однак коли термін вжито у контексті певної галузі, то сутнісні ознаки поняття змінюються. Наприклад у кінематографії чи видовищному мистецтві “adaptation” розумітиметься як не абсолютне відтворення фільму, книги, вистави, що створене з іншого фільму, книги, п’єси тощо [10]; у біологічній галузі – це характеристика рослини чи тварини, яка робить їх здатними пристосовуватися до умов конкретного середовища [10].

У наведених прикладах спостерігаємо так зване явище формування «елементарного смислового поняття», що, за С. Кацнельсоном, відбувається в процесі вербальної передачі значень на основі текстового інформативного підґрунтя, іншими словами, контекстної інформації. Це означає, що різні інформаційні відомості попереджують наявні конкретні закономірності реалізації семантичного потенціалу терміна. Якщо інформативність передається на основі реалізації семантичних визнань, які ідентифікуються, дефініційна та класифікаційна – на основі визначень, які відрізняються, то в текстах актуалізуються значення, що релевантні стосовно конкретної комунікативної ситуації [13, с. 108].

Отже, можемо стверджувати, що смислова система англійського багатозначного терміна чи поняття формує сукупність ідентифікованих, диференційованих та комунікативних загальноновизнаних та загальноприйнятих (зрозумілих для всіх) понять та словосполучень.

За дослідженням А. Шаблій, найчастіше багатозначність англійських термінів відбувається шляхом поширення загальноновживаної лексики як у загальному значенні та конкретних комунікативних ситуаціях, так і шляхом вживання терміна у якійсь галузі чи сфері, який дослідниця називає «спеціалізацією» знань загальноновживаного слова [8]. Таким чином, у результаті різних шляхів видозмін та «переходів» відбувається трансформація основного значення слова до метафори, метонімії тощо. Отже, термінам, що позначають один і той самий предмет або явище, притаманна певна концептуальна цілісність як основний маркер лексики літературної мови. Особливість багатозначного терміна полягає в тому, що в процесі формування багатозначності, розвитку та функціонування певного поняття одна і та ж форма може мати функцію та характеристики різних об’єктів.

Наступним аспектом аналізу є особливості лексико-семантичних зв’язків терміна у контексті мови як системного явища. У цьому разі наведемо приклад із загальноновживаним словом “love”, що має загальне англійське значення “a strong feeling of caring about someone, especially a member of your family or a close friend” та “a strong feeling of liking someone a lot combined with sexual attraction”, має британське дивергентне значення “someone that you feel a strong romantic attraction to” [14, с. 963]. Очевидно, що багатозначність утворилася шляхом метонімічного перенесення, на базі співвідношення «почуття – особистість, до якої будь-хто відчуває подібне почуття», і між зазначеними значеннями є імплікаційний зв’язок. Такі лексико-семантичні зв’язки термінів свідчать, що вони можуть бути внутрішніми і межсистемними, що визначають особливості феномена багатозначності англійських слів.

Висновки. Отже, здійснений аналіз дає змогу виокремити такі основні особливості семантики багатозначного слова, як системно-структурного утворення в англійській мові: одна словоформа асоціюється з двома або кількома спорідненими сенсами, що, на нашу думку, виступає однією з провідних особливостей досліджуваного феномена; інформативність змісту та значення слова передається на основі реалізації семантичних визнань, які ідентифікуються, дефініційна та класифікаційна – на основі визначень, які відрізняються, то в текстах актуалізуються значення, що релевантні стосовно конкретної комунікативної ситуації; смислова система англійського багатозначного терміна чи поняття формує сукупність ідентифікованих, диференційованих та комунікативних загальноновизнаних та загальноприйнятих (зрозумілих для всіх) понять та словосполучень; особливість багатозначного терміна полягає в тому, що в процесі формування багатозначності, розвитку та функціонування певного поняття одна і та ж форма може мати функцію та характеристики різних об’єктів.

Водночас здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів та проблем визначення багатозначності англійської лексики, дискусійними та відкритими залишаються питання чинників дивергентності британізмів, особливостей їхньої інтерпретації, визначення полісемії англійських наукових термінів тощо, що становить перспективу подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Література:

1. Багмут І.В. Ідентифікація одиниць розширеного лексико-семантичного поля. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. Вип. 6. С. 165–169.
2. Зоирова Ф.У., Хасанов Э.Р., Шейхмамбетов С.Р. О лингвистической природе многозначного слова. *Молодой ученый*. 2015. № 6. С. 811–814. URL: <https://moluch.ru/archive/86/16326/>.
3. Караман С.О. Сучасна українська літературна мова. *Літературне місто* – Онлайн-бібліотека української літератури. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=5800>.
4. Караулов Ю.Н. *Общая и русская идеография*. Москва : Наука, 1976. 355 с.
5. Межжеріна Г.В. Структурна організація семантичних одиниць (поле – лексико-семантична група – слово). *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2002. Вип. 5. С. 114–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apy1_2002_5_13.
6. Ф. де Соссюр. *Курс общей лингвистики*. Москва : Соцэкгиз, 1933. 272 с.
7. Фабіан М.П. Лексична полісемія як спосіб організації етикетної лексики. *Культура народів Причорномор’я*. 2002. № 32. С. 152–154.
8. Шаблій А. С. Структурно-семантические особенности англоязычной терминологии. URL: <http://confesp.fl.kpi.ua/node/1127>.
9. Шмелев Д.Н. *Очерки по семасиологии русского языка*. 2-е изд., стер. Москва : Едиториал УРСС, 2003. 244 с.
10. Cambridge Academic Content Dictionary. Cambridge University Press. URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/словарь/английский/adaptation?q=adaptation>.
11. Fillmore C.J., Atkins B.T.S. Describing polysemy: The case of “crawl”. In Ravin Y.; Leacock, C (eds.). *Polysemy: Theoretical and computational approaches*. Oxford University Press. 2000. P. 91–110.
12. Geeraerts D. *Theories of Lexical Semantics*. Oxford–New York : University Press, 2010. 341 p.

13. Gorodetskiy B.J. The special term as a semantic phenomenon. Moscow : Vysshaya Shkola. 2006. 123 p.
14. Longman Dictionary of Contemporary English. Italy : La Tipografica Varese, 2003.
15. The American Heritage Dictionary of the English Language (Fourth Edition). 2000. Archived from the original on 28 June 2008.

Melnyk N. Features of semantics of a multi variety as a system-structural derivation

Summary. The article describes the peculiarities of semantics of multivalued words of English as a system-structural formation. The author analyzes the essence of the content of the concept of “multy variety” (polysemy) in foreign and domestic scientific dimensions. It is established that by “multy variety” (polysemy) is meant the internal structure of a word, when a single material shell is able to combine several concepts that are realized in the form of hierarchically organized meanings that have a semantic feature. Ambiguity in the field of vocabulary and grammar is the quality of language, determined by the very essence of the language system, is the result of the classifying and generalizing activities of human thinking. The author analyzes some lexical units of English in the context of the phenomenon under study. Differences of lexical nomination: existence between variants of terminological parallels: lexico-semantic

analogues and lexico-semantic divergence are revealed. The features of lexico-semantic processes of polysemy formation are described in the article. On the basis of an analytical search study of the semantic translation of English words into Ukrainian in different contexts and analysis of their structure, the author has determined the peculiarities of the semantics of the English vocabulary:

- one word form is associated with two or more related meanings, which in our opinion stands as one of the leading features of the phenomenon under study;

- informative content and meaning of the word is transmitted on the basis of realization of semantic confessions that are identified, definitional and classification – on the basis of definitions that differ, then in the texts the meanings relevant to a specific communicative situation are updated;

- a semantic system of English-speaking terms or concepts generates a set of identifiable, differentiated and communicative universally recognized and accepted (understandable to all) concepts and phrases;

- the peculiarity of the ambiguity is that in the process of forming ambiguity, development and functioning of a certain concept, the same form can have the function and characteristics of different objects.

Key words: multy variety (polysemy), structural-semantic characteristics, divergence, content, meaning (meaning).